הדבר היחיד שחסר בשלמות הוא החיסרון

אוניברסליות והבעיה היהודית ■ מדוע אין דבר יותר אוניברסלי מזהות ייחודית? ■ מה צריך לעשות כדי לתקן באמת את העולם ואיך בכל זה קשור לראש השנה? מסע למיטבי לבת לעבר
הבנת הערך הבי מפתה והבי מתעתע שיש: האוניברסליות

גלי בת חורין

הקדמה

הרב אורי שרקי נתן לי את הכבוד לשאת דברים במסגרת סדרתו 'ערכי האומה הישראלית'. נאמר לי שנושא השיח הוא 'אוניברסליות', ומאחר ש'אוניברסליות' זה כמעט מתוקף הגדרה 'הכול', בחרתי לבחון 'אוניברסליות' דרך מעין ניתוח לוגי־סמנטי, תוך כדי צמצום הניתוח בהתאם למטרות הסדרה. קרי – ערכים, והאומה הישראלית.

אוניברסליות, והכול

ל'הכול' אין ערכים. על **הכול** – משמע כל מה שיש, שהיה, שיהיה ושיכול היה להיות – לא ניתן להוסיף דבר. אין מהיכן. גם לא ניתן לגרוע דבר מהכול – אין להיכן 'להוציאו'. ניתן להסיק מכאן, שמנקודת מבטו היא, שאין כל טעם לדבר על 'הכול' בעודנו בני אנוש.

שום דבר אנושי אינו 'כולי'

חוויית הקיום לעולם אינה כוללת אלא את הייחודי, המקומי, האישי, הזמני. 'אוניברסליות' במובנה הכולל והרחב ביותר, כמו המושג 'אינסוף', אינה נתפסת בתודעה אנושית.

בפרק ה־12 ב'שנים־עשר כללים לחיים' מעלה ג'ורדן פיטרסון את הטיעון שלנו ושל יקירינו יקרים לנו **דוזקא** בשל שבריריותם ומתאר: "סיפור יהודי עתיק, שלמיטב ידיעתי מופיע באחד מספרי הפרשנות לתורה, מתחיל במין שאלת זן: 'תארו לעצמכם ישות כלי־יכולה, כל־נוכחת וכל־יודעת. מה יהיה חסר לישות כזו?' התשובה: 'חיסרון'."

שלמות והשתלמות

שמעתי בנעוריי את המשפט "הדבר היחיד שחסר בשלמות הוא החיסרון" ואהבתי אותו כל כך, שכתבתיו על קיר חדרי. כשנתקלתי בטקסט האהוב כשתרגמתי את ספרו, התאמצתי לחפש את מקורותיו, ובעזרת חבריי הדתיים הגעתי לקטע הזה מאת הרב קוק, ב'אורות הקודש', פרק ט"ז:

'אוניברסליות' במובנה הכולל והרחב ביותר, כמו המושג 'אינסוף', אינה נתפסת בתודעה אנושית

"**השלמות המוחלטת וההתעלות...** יש שלמות של הוספת שלמות, שזה אי אפשר להיות בא־לוותה, שהרי השלמות המוחלטת האין־סופית אינה מניחה מקום להוספה, ולמטרה זו שהוספת שלמות גם היא לא תחסר בהוויה, צריכה ההוויה העולמית להתהוות, ולהיות לפי זה מתחלת מתחתית היותר שפלה, כלומר מנעימת של החיסרון המוחלט, ושתלך תמיד הלוך ועלה להעליה המוחלטת".

'אוניברסליות' היא מושג מתחום ה'שלמות': כדי שערך ייחשב אוניברסלי – כולם צריכים להכיר בו כערך. פועל יוצא מיידי מכך הוא, שמי שכופר בו הוא אויב האנושות. אין בו מקום לשינוי או להוספת שלמות או להשתלמות.

בעולם מושלם כל שינוי הוא לרעה

הקומוניזם הבטיח עולם מושלם, ואכן, בכל מקום שהשליט בו את שלטונו – כל תלונה נחשבה לפשע כנגד השלמות האידילית. זה בדיוק מה שגילה לוודוויג, גיבור ספרו של מילן קונדרה, 'הבדיחה'. הוא היה סטודנט קומוניסט נלהב בצ'כיה בתקופת 'האביב של פראג', שבה קידמו בברכה את הקומוניזם הרוסי. מסלול חייו היה מובטח עד הרגע שטעה לשלוח גלויה לנערה שחמד, עם הלצה כנגד הקומוניזם. מרגע זה סטו חייו ממסלולם. חבריו הבכירו לסלקו מהלימודים, והוא נידון לשנים ארוכות של עבודה כפועל שחור במכרות הפחם.

להבדיל מבחברה ליברלית, אין כל מתח בין רוחנות מוחלטת לערכים אוניברסליים. דת בכך שתרבות אחת תכבוש את כל העולם, תכפה על האנושות את ערכיה הייחודיים – ואלו מייד יהפכו אוניברסליים.

להבדיל מהעולם הפאנני שבו אפילו האלים התכתשו ביניהם על צדק יחסי ומקומי – במונותאיזם, האמונה באמת אחת, מוחלטת מתוקף הא־ל היחיד האמיתי – קיימת סכנה לטוטליטריות. הכנסייה הרומאית־קתולית נקראת כך כי היא ירשה את האימפריה הרומית וכפתה על עמיה את הנצרות. 'קתולי' זה 'אוניברסלי' ביוונית.

דת האסלאם חותרת לשלום כלל־עולמי, שיגיע לאחר כשכל האנושות תאמץ את הערכים האוניברסליים שלה, או אחרי שיירצחו כל הכופרים. כשיגיע נחשב אוניברסלי – זה רק אומר שכל מי שאינו דוגל בו מוצא את עצמו מחוץ לחברה האנושית.

היהדות היא הדת המונותאיסטית היחידה שלא רק אוסרת כפייה – היא אף מכבידה על הרוצים להצטרף אליה. בעוד הנצרות והאסלאם מאמינים שהערכים שלהם אוניברסליים ולכן הם חייבים להיות נחלת כלל האנושות, ביהדות יש דרומים שרואים כמצווה דתית יהודית להכיל, בשם החובה לפלורליזם, ערכים 'אוניברסליים', כלומר – כל ערך שאינו יהודי.

אומר הנוצרי: אני מאמין (בנצרות) **משום** שזה אבסורד (Credo quia absurdum est).

האוניברסליסט היהודי אומר: אני מוכן לקבל כל אבסורד, **משום** שזה רעיון לא יהודי.

וזה אבסורד.

האגף לתרבות יהודית, בתוך המשרד לחינוך אוניברסלי

במדינת היהודים יש משרד שאחראי על התרבות במדינה היהודית, זהו משרד התרבות האוניברסלית. התרבות היהודית כולה נמצאת באחריות של תת־אגף במשרד החינוך דווקא – שעליו מוטלת כל האחריות על כל התרבות של היהדות, כמו הכפתור האחד שנותר במכנסיו של פוט.

אבל אפילו האגף הזה מחויב למצות האוניברסליות.

גלריית שמשון: יצחק יאיר. ציור על ארגז תחמושת. אקריליק על עץ, מוצג במאהל הגבורה. פרויקט משותף לטוב ויפה פורום הגבורה

כדי שערך ייחשב אוניברסלי – כולם צריכים להכיר בו כערך. פועל יוצא מיידי מכך הוא, שמי שכופר בו הוא אויב האנושות

התנועה הרפורמית, שרודפת כל זרם יהודי אמיתי, מגישה אינספור עתירות לבג"ץ, לכפות על האגף מחד לתמוך בכל אירוע תרבותי שניתן להגדירו כ'בעל ערך אוניברסלי' ומאידך – למנוע תמיכה מאירועי תרבות שהם 'חינוך ליהדות באופן לא פלורליסטי'... כך אפילו באגף לתרבות יהודית אין מקום **לייחודיות** של התרבות היהודית.

זה שאינו אני, הוא אני

אותו משרד חינוך החליט בתקופתו של שר החינוך שי פירון להרוס לכל ילדי ישראל את ההיגיון עם המוטו הגאוני: האחד (זה שלא אנו) הוא אני. שלוש מילים בלבד, שכופרות בכל שלושת חוקי הלוגיקה: 1) דבר שהם לעצמו. 2) דבר לא יכול להיות הוא – ולא הוא. 3) אין אפשרות שלישית.

ל'האחד הוא אני' יש שתי אפשרויות סותרות ואפשרות אחת שלישית, שאינה קיימת:

- לי אין זהות משלי, אבל לאחר יש זהות ששונה מזהותי [זו סתירה בשלעצמה].
- לאחר אין זהות, הוא בדיוק כמוני. משמע, ניכוס של האחר ואין מוחלט שלו. כך בדיוק תיאר עמנואל לוינס את הנאציזם: חוסר הנכונות להניח לאחר להישאר באחריותו. ואולי 7.10 היה זעקתו של האחר להבהיר את האחריות שלו אחרי שישנים רבות איינו אותו, לא הקשבנו לו, החלטנו מה האחר הזה רוצה באמת.
- האפשרות השלישית היא שכל ההזהויות זהות זו לזו. הגדרה חסרת כל פשר. גם אם היה בה פשר, היינו רוצים להאמין שהאחר החמסניקי אינו זהה ל'אני'.

אבל הרי כולנו נבראנו באותו צלם א־לוהי?

הפסוק הזה אבד בתרגום לשפה החילונית והפך ל: "כל בני האדם נולדו שווים". שזה אבסורד משום שבני אדם לא נולדים בכלל. תינוקות נולדים. כשהם הופכים לבני אדם – המטען החיוכי והתרבותי הופך אותם לשונים, לעיתים מהותית. כשמשרד חינוך מבקש לטעון שאין שום הבדל רלוונטי בין מסתגן שחונק וחובבת בעולם השלישי לבין אזרחים שחונכו, חוברתו ותורבתו בישראל – הוא טוען למעשה שלחינוך אין שום השפעה על עיצוב הפרט, ולכן הוא משרד מיותר.

ואולי משרד החינוך באמת מיותר, כל עוד הוא רואה את תפקידו בהקניית ערכים 'אוניברסליים' בשם 'ערך' הפלורליזם, תוך כדי גזלת הזכות מתלמידי ישראל למורשת אבותיהם בשם מאבקם נגד 'לאומנות והדתה'.

ערכים יכולים להיות גם יהודיים וגם אוניברסליים, אבל חינוך צריך להקנות קודם כול את כל הערכים הייחודיים של העם והלאום, כי רק אלו מהווים את המרכיב הזהותי. עד שמשרד החינוך יבין זאת, מוטב להשיב את החינוך לאחריותם הבלעדית של ההורים.

זהותם של יהודים נקראת 'זהות יהודית'. יהדות ניתנת להגדרה רחבה מאין כמוה ושעדיין תשמר את ייחודיותה. 'אוניברסליות' מתוקף הגדרה – כוללת את כל מה **שאינו** ייחודי ליהדות.

אלא שכנראה, בגלל אופיו המתעתע של המושג בעל הקונוטציה החיובית, לא פעם מנסים לטעון שהמושג 'אוניברסליות' הוא חלק מתוך ההגדרה של הייחודיות היהודית, כאילו החלק (הייחודיות היהודית) מכיל את השלם (האוניברסליות). הכשל הזה רווח מאוד ומייצר סתירות לוגיות שהן סכנה קיומית ממשית.

חוק כבוד אהרן ברק, וחירותו לכפות סתירות לוגיות על ישראל

אותה סתירה לוגית שכופה 'אוניברסליות' על האגף לתרבות יהודית, כפה אהרון ברק על מערכת החוק בישראל בנוסח 'חוק יסוד כבוד אדם וחירותו':

1א. חוק־יסוד זה, מטרתו להגן על כבוד **האדם** וחירותו, כדי לעגן בחוק־יסוד את **ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית**.

קשה לפרק את המשפט המעגלי והסותרתי הזה, ומסתירה נובעת כל פרשנות וכל מסקנה, אבל את השפיטה של בג"ץ אנחנו מכירים ולכן זו הפרשנות: הגנה על זכויות האדם היא מטרת קיומה של המדינה, וזה מה שהופך אותה למדינה יהודית וגם דמוקרטית. קרי, אם ישראל לא תגן על זכויות אדם, היא לא תיחשב עוד למדינה דמוקרטית, וגם לא למדינה יהודית.

אלא שה'אדם' שעל זכויותיו על המדינה להגן הוא לא רק יהודי או אזרח, הוא כל אדם באשר הוא. האדם האוניברסלי. אך מאחר שמה שהופך גוף ל'מדינה' הוא קיום חוזה זכויות וחובות והגנה בין שלטון לבין אזרחיה של אותה מדינה, אזי על פי חוק יסוד כבוד אדם וחירותו – ישראל היא בכלל לא מדינה. ישראל היא ישות שמוגדרת כ'מדינה' יהודית ודמוקרטית כל עוד תשרת את מטרת קיומה: הגנה על זכויות כל אדם כאילו היה אזרח. כמעט בכל פסיקה של בג"ץ וכל 'ייעוץ' של היועמ"שית זו התממשות ישירה של הרעיון הזה, שעל פיו על אזרחי ישראל החובה להגן על זכותם של מסתננים, מחבלים ואויבים.

ערכים אוניברסליים בהכרח אינם אוניברסליים

ערך ייחשב אוניברסלי אם האנושות ברובה ובכלליותה (תמיד יש יוצאים מהכלל) מכירה בו כערך, או למצער נכפית לחיות על פיו.

נסו לעצור את הנשימה, ובתוך דקה קלה תגלו ערך אוניברסלי חוצה זמנים, גבולות, תרבויות, ואף משותף לכל בעלי החיים: הזכות לנשום. יש אינספור ערכים, דווקא משום שהם אוניברסליים איש לא טרח לנסח אותם כערך. אם טרחנו לנסח ערך – משמע שהוא אינו מובן מאליו, ומכאן מתחייב גם שאינו אוניברסלי.

קיים ערך אחד שבאמת חוצה זמנים, תרבויות, דתות, ולמעשה מאחד תחתיו עמים, בני אדם ומדינות שאין ביניהם שום מכנה משותף או הסכמה משותפת מלבדו: האנטישמיות הנצחית העיקשת. מכאן, שאוניברסליות אינה מעידה שהערך עצמו ראוי.

רבים מציינים את "לא תרצח" כערך אוניברסלי. אלא שמשמעות המילה 'רצח' היא רק 'הרג שאינו מוצדק'. ההצדקות להרג אינן אוניברסליות. האסלאם, כדוגמה אחת, מצדיק הרג כל אדם שאינו מחזיק בערכים האוניברסליים שלו.

יש המאמינים שהעם היהודי נבחר על ידי בורא עולם להיות אור לגויים ולהביא לתיקון עולם. אבל כל עוד שאר העולם לא השתכנע בכך – אין כל סיבה לראות את היהדות עצמה כאוניברסלית.

דת האסלאם חותרת לשלום כלל־עולמי, שיגיע לאחר כשכל האנושות תאמץ את הערכים האוניברסליים שלה, או אחרי שיירצחו כל הכופרים

לנוכח התופעה המתעתעת של יהודים שמתכחשים לזהותם כך שמוח פרימיטיבי חווה אותם כמעין דמון משנה צורה, חי בין צללים, תופעה שלמרבה האירוניה נבעה בין היתר מחרדתם של יהודים שמא זהותם יחודית ושונה יתר על המידה.

יהודים הם אוניברסליים מהיותם בני אדם. יהדותם מבדלת אותם כמו את שאר בני האדם, שכל אחד מהם משתייך לקבוצת זהות משלו. 'זהות' היא היות דבר־מה בעל מאפיינים מובהקים. סך כל המאפיינים יוצרים יחד ייחוד, שמזוהה רק על פי ייחודיותו. אין זהות אוניברסלית. להיות בעל זהות כלשהי – זה עצמו מאפיין אוניברסלי.

אוניברסליות, פילים והבעיה היהודית

מאחר שכל שיח, גם כזה העוסק בהבדל בין פיל אפריקאי לפיל הודי – כולל בתוכו את הסיעף '...והבעיה כבעיה יהודית', אולי מוטב בהתחלה לחדול לחשוב על עצמנו כבעיה יהודית למול עולם אוניברסלי, גמור, אחיד ומושלם.

הניסיון בבעיה 'היהודית' מונע מכך שנדמה לנו שאנחנו האחר המוחלט – העם היחיד שיש לו ייחוד מובהק שמבדל אותו מכלל האנושות, ומאידך – שאנחנו אלו שמצווים לתקן את עולם באמצעות הבשורה האוניברסלית שלנו. שתי התפיסות אינן יכולת לדור יחד.

'אוניברסליות' היא מונח נטול פשר מנקודת מבט אנושית, משום שכוללה בו הנחה מובלעת שגויה שיש ביכולתנו לראות את כל המציאות, ובשלמותה.

כבני אנוש אנחנו חיים בהוויה של עולם, שבמקרה הטוב הוא בהליך השתלמות. נראה שכדי שהעולם ישתלם, כלומר ישתפר, מוטב לאמץ את אחת התרומות הגדולות והנועזות ביותר שהיהדות תרמה לעולם: האחריות האישית המוטלת על כל אדם. הרעיון המהפכני שכל אדם – לא רק מנהיגים ונביאים – הוא סוכן מוסר. שעל כל אדם – עבד או אדון, נקלה ועלוב או מלך – מוטלת אחריות אישית לקידום הטוב ולהרחקת הרוע. שכל אחד נדרש לדין אחת לשנה על אחריותו האישית לטיב יחסיו בינו לבין לחברו ובינו לבין המקום – שהוא הייצוג המוחלט של ערכי המוסר.

למיטב ידיעתי, הרעיון שכל פרט נושא באחריות למעשיו, רעיון שהוא היום הנחת היסוד בבסיס כל מערכת משפט בעולם, לא עלה בעולם העתיק וגם לא בפילוסופיה היוונית. זהו חידוש דרמטי של היהדות, שהופץ לעולם דרך הנצרות, וגם אז נדרשו מאות שנים להופכו אוניברסלי. בימי הביניים הבעל היה אחראי למעשי אשתו ועמד לדין על פשיעה. העולם נדרש למאות שנים כדי להכיר בכך שאם כל אדם באשר הוא נולד בצלם, אזי כל אדם חופשי לבחור בטוב או ברע, ומכאן שכל מי שאינו קטין או מוגבל שכלית – נושא באחריות אישית לבחירותיו.

אחריות אישית כמרכיב האוניברסלי של הייחודיות היהודית

עד כמה שדעתי משגת, התפיסה שעל פיה **כל אדם** הוא סוכן מוסר בעל אחריות אישית על עצמו, על בחירותיו, מעשיו ואופני התנהלותו – עומדת בסתירה לרעיון שקיים עם שנבחר כדי לתקן את העולם. תיקון בסדר גודל עולמי מפקיע מכל פרט בעולם חלק מאחריותו האישית ומצמצם בכך את עוזה הסוכנות המוסרית שלו. זה קורה מכיוונים שונים ורבים – המדינה, מערכת המשפט, משרד החינוך, אידאולוגיות ואג'נדות שונות. כל אחד מאלו מרחיב תמידית את טווח השליטה הבלעדית שלו על עוד ועוד תחומים שאמורים להיות באחריות האישית של כל אחד מאיתנו, תוך כדי הבטחה מפוקפקת שבתמורה לציות, תמיכה או השתייכות לאג'נדה – נהיה רשאים לראות עצמנו עליונים מוסרית מעצם השתייכותנו, בלי קשר למעשינו.

הכוונות הטובות ב'תיקון עולם' למציאות אנושית מיטיבה יותר, מקלקלות אותו בצמצום הסוכנות המוסרית של הרבים. זאת, לעומת הטוב הנעלה בהרבה, שבו כל פרט ופרט מאלו המרכיבים את כלל האנושות, יזכה למלוא האחריות לפעול בחלק היחסי הקטן שלו, בסביבתו הקרובה.

כשמשרד חינוך מבקש לטעון שאין שום הבדל רלוונטי בין מסתנן שחונך וחוברת בעולם השלישי – לבין אזרחים שחונכו, חוברתו ותורבתו בישראל – הוא טוען למעשה שלחינוך אין שום השפעה

במקום לחשוב על העולם כאדמת בור שעלינו הנבחרים, לחרוש, לזרוע ולהפרות – נתקן את העולם רק באמצעות עידוד כל בן אנוש לטפח רק את ערוגתו הקטנה, כך שכל אדם יממש את מלוא הסוכנות המוסרית שלו, ופרחים יפרחו בצבעים וגוונים שאפילו לא הצלחנו לדמיין.

בואו לא נתקן את העולם מעבר לזאת, או, בניסוחו של ג'ורדן פיטרסון – בואו נסדר את החדר הפרטי שלנו לפני, או במקום, לתקן את העולם. סידור חדר אחד הופך את העולם למקום מסודר. קרל מרקס, שהאמין שתפקידו לשנות את מהיסוד את כלל החברה האנושית על פי תורה שהגה ממוחו, לא היה מסוגל לדאוג להיגיינה האישית של עצמו. לא צריך לתקן את העולם, הוא כבר מקולקל דיו גם בלעדינו.